

ภาคที่ ๓

ความรู้ในการหาปลา

งานวิจัยไต้หวันพบว่า ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่างตั้งแต่บ้านปากยามลงไปจนถึงเขตบ้านอ้วนมีการใช้เครื่องมือหาปลาจำนวน ๗๙ ชนิด (ดูรายละเอียดภาคผนวก) เครื่องมือหาปลาแต่ละชนิดที่ใช้มีความสัมพันธ์โดยตรงกับพฤติกรรมของปลาแต่ละชนิด และระดับการขึ้นลงของน้ำในแม่น้ำโขงและแม่น้ำสงคราม ชนิดของเครื่องมือหาปลาที่หลากหลายแสดงให้เห็นว่าไต้หวันมีความรู้ที่หลากหลายในการเข้าถึงปลา

ประเภทของเครื่องมือหาปลา

นักวิจัยไต้หวันได้แบ่งเครื่องมือหาปลาที่ใช้ในลุ่มน้ำสงครามตอนล่างจำนวน ๗๙ ชนิด แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ เครื่องมือหาปลาพื้นบ้าน และเครื่องมือหาปลาเชิงพาณิชย์

เครื่องมือหาลาพื้นบ้าน

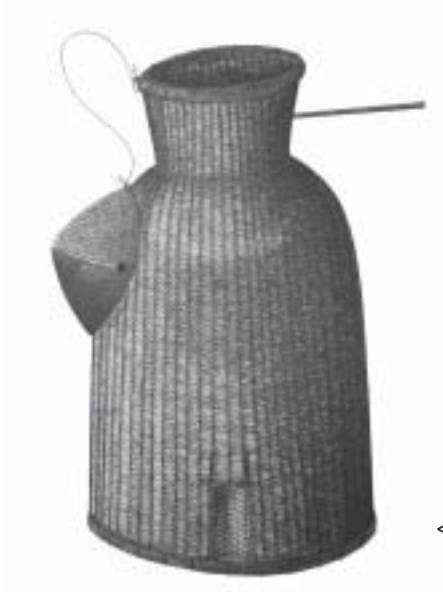
เป็นเครื่องมือหาลาที่คนหาลาทำขึ้นเองจากวัสดุที่มีในธรรมชาติ การศึกษาพบว่าในกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีเครื่องมือพื้นบ้าน ๖๓ ชนิด ได้แก่ กะบัง กะบัง ขา ขอกถก ข้องทุกประเภท เขิง แงบ จั่นประเภทต่างๆ ชวง ไซประเภทต่างๆ ดางต่อง ตุ่มประเภทต่างๆ ถุงดางเขี้ยว โทงประเภทต่างๆ แบน บั้งลัน เบ็ดประเภทต่างๆ ผายิงปลา โคนผีน้อย มงงประเภทต่างๆ ยกเว้นมงกวดและมองปก เรือทุกประเภท ลอบประเภทต่างๆ สะดุ้งเล็ก สระโอ สวิง สุ่ม เสื่อ ส้อม แหประเภทต่างๆ หลี่ แหลมประเภทต่างๆ และหุ่ม เครื่องมือพื้นบ้านเหล่านี้สามารถแยกเป็นประเภทต่างๆ ตามวิธีการทำได้ ๕ ประเภท ดังนี้

๑. เครื่องมือหาลาประเภทล่อปลา มี ๒ ประเภท คือ **ประเภทใช้เหยื่อล่อ** เป็นการใช้เหยื่อธรรมชาติและเหยื่อที่ทำขึ้นเอง เพื่อเป็นตัวล่อให้ปลามาติดเครื่องมือหาลานั้นๆ มี ๑๙ ชนิด ได้แก่ แงบ ไซซึ่ง ตุ่มกบ ตุ่มปลากด ตุ่มปลาแขยง ตุ่มปลาขาว ตุ่มปลาดุก ตุ่มปลาหมู ตุ่มปลาหลด ตุ่มเอี่ยน โทงปลาฮอน โทงปลาชิว เบ็ดคันช่อ เบ็ดชิด เบ็ดราว เบ็ดโยง เบ็ดป้อม เบ็ดตอก และบั้งลัน **ประเภทที่ไม่ใช้เหยื่อล่อ** เป็นเครื่องมือหาลาทำขึ้นเพื่อหลอกปลาว่าเป็นที่อยู่อาศัย มี ๘ ชนิด ได้แก่ กะบัง ขา โคนผีน้อย จั่นขุ่ม แบน เบ็ดเลื่อม เสื่อ และหุ่ม

๒. เครื่องมือหาลาประเภทยิงและล่า คือ เครื่องมือหาลาในลักษณะทำให้ปลาได้รับบาดเจ็บถึงตาย มี ๖ ประเภท ได้แก่ ฉมวก ผา แหลมปลาคว่ำ แหลมสอด แหลมเอี่ยน และล้อม

๓. เครื่องมือหาลาประเภทล่าปลา คือ เครื่องมือหาลาในลักษณะไม่ให้ปลาบาดเจ็บ มี ๘ ชนิด ได้แก่ เขิง โคนลาก สระโอ สวิง สุ่ม แห่ง แหตี และแหห่าง

๔. เครื่องมือหาลาประเภทช่วยหาลา คือ เครื่องมือหาลาที่ไม่ได้หาลาโดยตรง แต่จะเป็นอุปกรณ์ร่วมกับเครื่องมือหาลาประเภทอื่นๆ สำหรับการหาลา ไล่ปลา หรือขังปลาที่ได้จากการหาลา มี ๗ ชนิด ได้แก่ กะบัง ข้องขัดเอว ดางต่อง ถุงกระเทียว เรือกีบ เรือคอ และลอบขังปลา

<< ถุ่มกบ

เครื่องมือหาปลาพื้นบ้าน

ข้องขี้ตอ >>

๕. เครื่องมือหาลาประเภทดักปลา คือ เครื่องมือหาลาไม่ต้องมีเหยื่อ ล่อ แต่ใช้วิธีดูเส้นทางของปลาแล้วนำเครื่องมือหาลาไปวาง มี ๑๕ ชนิด ได้แก่ จันใหญ่ จันเล็ก ไช้ มองงู่น้อย มองงู่นใหญ่ มองหยั่ง มองปลาบึก ลอบกึ่ง ลอบปลาเขี้ยวไก่ ลอบปลาหนู ลอบปลาค้าว ลอบปลาค้อ ลอบปลาบู๋ หลี่ และ สะดุ้งเล็ก

เครื่องมือหาลาเชิงพาณิชย์

เครื่องมือหาลาเชิงพาณิชย์เป็นเครื่องมือขนาดใหญ่จับปลาได้คราวละมากๆ เครื่องมือหาลาประเภทนี้ส่วนใหญ่ถูกนำเข้ามาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๘๔ โดยคนเวียดนามที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ตามแฟริมฝั่งน้ำสงครามในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ต่อเนื่องมาจนถึงสงครามกับฝรั่งเศส การศึกษาพบว่าในกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีเครื่องมือหาลาประเภทนี้ ๘ ชนิด ได้แก่ กัดตางเขี้ยว ซ้อนหรืออวนรุน โต้่ง นาม เป๊ะ มองกวอด มองปก และสะดุ้งใหญ่

เครื่องมือหาลาที่เล็กใช้

ในกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีเครื่องมือหาลาที่เล็กใช้แล้ว ๘ ชนิด การเล็กใช้เครื่องมือเหล่านี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ การลดลงของพันธุ์ปลา และการที่ไต้หวันหันไปใช้เครื่องมืออย่างอื่น นักวิจัยไต้หวันบันทึกเครื่องมือเหล่านี้ไว้ก่อนที่จะถูกลืม มีดังนี้

๑. ขวง เป็นเครื่องมือหาลาลักษณะคล้ายกับไช้ทำจาก ไม้ไผ่ แต่มีงาอยู่บริเวณปากขวง ส่วนไช้มีงาอยู่ตรงกลางตัวไช้ เป็นเครื่องมือจับปลาขนาดใหญ่ เช่น ปลาค้าว ปลาชะโด

๒. ชูด เป็นเครื่องมือหาลาชนิดเดียวกันกับขวง แต่มีขนาดเล็กกว่า ทำจากเครื่องชูด ใช้จับปลาขนาดกลาง ชูดและขวงมีลักษณะการใช้งานเหมือนกัน

๓. ซ้อน เป็นเครื่องมือหาลาชนิดเดียวกันกับขวงและชูด เป็นเครื่องมือประเภทใช้ดักปลาขนาดเล็ก ทำจากไม้ค่า

เลื่อนอนกัน : เครื่องมือหาปลาพื้นบ้านที่ทำจากพรรณพืชในป่าตาม

๔. **จิบ** ทำจากเส้นป่าน ลักษณะคล้ายโถงแต่มีขนาดเล็กกว่า ใส่ในแม่น้ำ สงครามสามารถจับปลาน้ำหนักตั้งแต่ ๓ กิโลกรัมขึ้นไป

๕. **เบ็ดวงคู้** เป็นเครื่องมือหาปลาทำจากวงคู้หรือหูหิ้วถึงน้ำ นำมาตีให้เป็นตัวเบ็ดสำหรับจับปลาขนาดใหญ่

๖. **ฝั้งแอ** เป็นการจับปลาใช้หลุมพราง โดยขุดหลุมห่างจากริมฝั่งแม่น้ำ ประมาณ ๒ เมตร มีเหยื่อทำจากข้าวเปลือกคั่วผสมกับขี้ควายสด และใช้กากกล้วย ทำเป็นเครื่องหมายบริเวณที่ขุดหลุม เมื่อปลาเข้าหลุมจะใช้แหหว่านเอาปลา

๗. **สนง** ลักษณะเป็นเหล็กแหลมอันเดียวมีเงี่ยง ใช้ร่วมกับเบ็ด เดิมใช้แหงปลาบึกและปลาขนาดใหญ่

๘. **ขอกถ** ลักษณะงอเหมือนตัวเบ็ด แต่มีขนาดใหญ่กว่า ขอกถใช้ร่วมกับเบ็ดเบอร์ ๖-๗ เพื่อช่วยเอาปลาขึ้นเรือ

ความรู้เกี่ยวกับเหยื่อปลา

ชุมชนลุ่มน้ำสงครามตอนล่างใช้เหยื่อเพื่อการหาปลา ๒ ประเภท คือ เหยื่อเกิดเองตามธรรมชาติ และเหยื่อทำเอง

๑) เหยื่อตามธรรมชาติ แบ่งได้หลายประเภท ดังนี้

เหยื่อพรรณพืช เช่น ผลกระเบา ผลเขทาม ผลกะบก ผลมะเดื่อน้ำ ผลหัวจ้อย ผลหัวขี้มด ผลต้นแสง ผลมะดัน ตำนิหนอง หมากเฟืองน้ำ หมากหนอด

เหยื่อพืชน้ำ เช่น เทาที่มีในน้ำ แหน สาหร่ายน้ำ

เหยื่อแมลง เช่น มดแดง ปลวก

เหยื่อไส้เดือน ล่อปลาทุกชนิด เช่น ปลาหยอน ปลาขบ ปลาคว่ำ ปลาตะเพียนไฟ ปลาหลด ปลาเขยง

เหยื่อประเภทกบและเขียด เช่น กบ เขียดไม้

เหยื่อประเภทกิ้ง เช่น กิ้งแดง กิ้งดำ กิ้งฝอย

เหยื่อประเภทปู เช่น ปูนา ปูแดง

เหยื่อประเภทหอยเน่า เช่น หอยขม หอยโพง หอยเล็บม้า หอยกาบกี หอยทราย

เหยื่อประเภทปลาเน่าและขี้ปลาเน่า ทาบริเวณปากงาและข้างในแกบให้มีกลิ่นคาวล่อให้กบเข้า

เหยื่อประเภทเนื้อ เช่น เนื้อไก่ เนื้อสุนัข

เหยื่อตามธรรมชาติมักจะใช้โดยตรง คือ นำมาใช้เป็นเหยื่อล่อได้ทั้งที่เหยื่อยังไม่ตาย เช่น เหยือกบเขียด เหยื่อกุ้ง เหยื่อปลา เหยื่อแมลง และเหยื่อที่ตายแล้วทำให้เป็นชิ้นส่วนที่มีขนาดเล็กก่อนนำไปล่อปลา เช่น ไก่ สุนัข ไส้เดือน เป็นต้น

๒) เยื่อทำเอง

ไต่บ้านจะสังเกตพฤติกรรมการกินอาหารของปลา และสภาพระบบนิเวศของปลา จากนั้นคนหาปลาจะทดลองทำเยื่อล่อปลาค้างขึ้น เยื่อทำเองมีหลายประเภท เช่น เยื่อหมัก เยื่อดอง เยื่อผสม เป็นต้น

วิธีการทำเยื่อขึ้นเองเพื่อให้เยื่อมีกลิ่น รสชาติ และรูปทรงที่เหมาะสมสำหรับปลาและเครื่องมือหาปลาแต่ละชนิด เช่น ร้าข้าวผสมกับปลายข้าวหรือข้าวสุก คลุกเคล้าให้เข้ากัน นำมาปั้นเป็นก้อนใส่เครื่องมือหาปลา หัวอาหารปลาหมักด้วยน้ำให้เหนียวจนสามารถปั้นได้ นำมาหนึ่งจนสุกให้ออกสีน้ำตาลปนเหลืองมีกลิ่นหอม ต้มให้ละเอียดแล้วปั้นกลมๆ ขนาดเท่าหัวแม่มือใส่ในตุ้มปลาขาวหลังละ ๓-๔ ก้อน

ปลาเน่าทุกชนิด ไต่ควาย ไต่วัว น้ำมันหมู ไต่ไก่และผลลิ้นไก่หมักใส่รวมกัน ประมาณ ๓-๕ วัน จนมีกลิ่นเหม็นแล้วนำมาทอดให้เข้ากัน จากนั้นหมักต่อไปอีก ๑ เดือนเพื่อให้เป็นก้อน และให้มีกลิ่นเหม็น หรือใช้ซีพีเหล่าสาโทที่เหลือจากการทำเหล้าหมักรวมกับปลาเน่าให้มีกลิ่นเหม็น

เยื่อบางชนิดสามารถล่อปลาได้หลายชนิด เช่น เยื่อปลาแซ่ไก่ ล่อปลากด ปลานาง ปลาทอง เยื่อปลวกผสมกับมดแดง ล่อปลาหมู ปลาแซ่ไก่ ปลาหางแดง ปลาดุก เยื่อไส้เดือน ล่อปลาเกือบทุกชนิด เยื่อรำ ล่อปลาชวย ปลาเค็ง ปลาขาว และเยื่อทำจากข้าวเปลือกคั่วแล้วตำให้ละเอียดผสมกับซีพีควายสดๆ ที่ยังไม่แห้ง ล่อปลาทุกชนิด ส่วนมากเป็นปลาปาก ปลากด ปลาข้าว ปลาโด ปลาโจก ปลาจอก ปลาทองกราย เป็นต้น

เยื่อที่ทำขึ้นเองนี้จะใช้กับเครื่องมือหาปลาประเภท เบ็ด ตุ้ม โทง แงบ ไชชิง บั้งลัน ผังแอ เป็นส่วนใหญ่

ลวงและการเข้าถึงแหล่งจับปลา

นักวิจัยไต่บ้านได้อธิบายว่าลวงเป็นพื้นที่หาปลาในแม่น้ำสงคราม ห้วยฮ่อง หนอง และป่าทาม แต่เดิมไม่มีใครเป็นเจ้าของ เมื่อไต่บ้านได้ลงไปทำการปรับปรุงพื้นที่บริเวณใดบริเวณหนึ่งเพื่อให้สะดวกในการใช้เครื่องมือหาปลา เช่น

เอาเศษไม้ เศษหินชิ้นมาจากพื้นน้ำ ทำทางเดินลงไปลง เป็นต้น พื้นที่หาปลา บริเวณนั้นก็จะกลายเป็นลวงหาปลาของคนที่ทำ

แต่ลวงจะมีกฎเกณฑ์การจัดการที่เป็นที่รับรู้ของชุมชน กฎเกณฑ์นั้นจะกำหนดว่าใครมีสิทธิ์จับปลา มีการลงโทษหากใครละเมิด เช่น การต่อว่าหรือปรับไหมเมื่อไม่ขออนุญาตก่อนเข้ามาหาปลาในลวง

ลวงในกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างแบ่งออกได้ ๒ ประเภท คือ ลวงของครอบครัว และเครือญาติ และลวงชุมชน

๑) ลวงของครอบครัวและเครือญาติ ลวงกลุ่มนี้จะอยู่ในที่ดินที่มีเจ้าของ เป็นส่วนใหญ่ หรืออาจอยู่ในป่าบุ่งป่าทามห่างจากแม่น้ำสงครามประมาณ ๑-๒ กิโลเมตร เป็นลวงที่สืบทอดทางเครือญาติและมีการขายเมื่อไม่หาปลา

สิทธิในการจับปลาในลวงเหล่านี้ จะสืบทอดมาตั้งแต่อดีต เช่น ลวงหนองหล่ม หรือหนองคันจาง บ้านท่าบ่อ เป็นลวงที่สืบทอดมาตามตระกูล ปัจจุบันมีลูกหลานเข้าไปใช้หาปลา เช่น กัดปลา บางปีก็ประมุขขายให้กับคนอื่นเข้าจับปลา

ไทบ้านยังมีการจับจองพื้นที่หาปลาที่เหมาะสมกับเครื่องมือหาปลานั้นๆ เช่น "ลวงของโค่นผืนน้อย" ถ้าเป็นต้นปีจะวางเครื่องมือหาปลาที่แม่น้ำสงครามและลำห้วยสาขา ใช้เชือกสี เชือกฟาง หรือ ผ้าสี ผูกมัดติดกับกิ่งไม้เพื่อแสดงสัญลักษณ์ แสดงความเป็นเจ้าของลวง

ลวงในกลุ่มนี้ยังรวมถึงลวงพื้นที่เล็กๆ เช่น ลวงเบ็ด ลวงต้อน ลวงโต่ง ลวงลอบ เป็นลวงที่มีการสืบทอดต่อๆ กันมา หากคนอื่นต้องการวางเครื่องมือหาปลาต้องขออนุญาตจากเจ้าของก่อน

อย่างไรก็ตาม ยังมีลวงบางประเภทที่คนหาปลาคนอื่นสามารถลงไปจับปลา ร่วมกับเจ้าของลวงได้ คือ ลวงโพง เช่น ลวงสายเซบาด ลวงวังขนอนลัก ลวงทาม โนนตาล้อ

๒) **ลวงของชุมชน** เป็นลวงที่ชุมชนหาปลาด้วยกัน เช่นลวงอวนและลวงกั๊ด ลวงอวน เริ่มมีการใช้อวนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ลวงอวนจะอยู่ในแม่น้ำสงครามเป็นของชุมชนที่ทุกคนเข้าไปลากได้ นอกจากจะมีคนเอาหุ้มลงไปไว้ในลวงที่อยู่ใต้น้ำ คนอื่นจะไม่สามารถมาลากอวนบริเวณนี้ได้

ปัจจุบันลวงหลายแห่งมีการประมง โดยเฉพาะลวงกั๊ดปลาหรือ "ลวงของกั๊ดดงเขียว" การประมงจะมีการตั้งราคาไว้ในซอง ถ้าน้ำมาก ราคา也多ตามไปด้วย เนื่องจากปริมาณน้ำจะบ่งบอกถึงปริมาณปลาด้วย เมื่อใครประมงได้ คนนั้นก็จะได้สิทธิ์ในการจับปลา คนอื่นจะเข้าไปหาต้องห่างจากบริเวณกั๊ดประมาณ ๒๕-๓๐ เมตร มีการประมงปีต่อปี ลงวางเครื่องมือหาปลาช่วงเดือน ๖ จะมีการประมง การประมงจะสิ้นสุดเดือนตุลาคม ส่วนเงินที่ได้จากการประมงก็นำมาบำรุงวัด และพัฒนาหมู่บ้าน

คนหาปลา : การหาปลาเป็นกิจกรรมประจำวันของชาวบ้านเกือบทุกครอบครัวในลุ่มน้ำสงคราม

ภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จาก พรรณพืชในป่าทาม

ป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีพรรณพืชที่หลากหลาย การสำรวจของ
ไต่บ้านพบพรรณพืชที่ไต่บ้านรู้จักและใช้ประโยชน์ ๒๐๘ ชนิด พรรณพืชใน
ป่าทามมีความสำคัญต่อไต่บ้านในด้านต่างๆ เช่น เป็นแหล่งทำให้เกิดมันคง
ทางอาหารและแหล่งรายได้ทางเศรษฐกิจ แหล่งเชื้อเพลิง แหล่งวัตถุดิบทำ
เครื่องมือหาลาและเครื่องใช้ไม้สอย แหล่งสมุนไพร ฯลฯ มีรายละเอียดดังนี้

๓. การใช้พืชเป็นอาหาร

สำรวจพบจำนวน ๑๓๙ ชนิด ไต่บ้านมีความรู้ในการใช้ประโยชน์จาก
พรรณพืช จากป่าบุงป่าทาม ในการทำอาหารที่หลากหลายทั้งการปรุงอาหาร
และรับประทานโดยตรง

พืชที่ใช้เป็นเครื่องปรุงอาหารจำพวก แกง ต้ม หนึ่ง อ่อม เช่น ใบมะดัน
ยอดเรือสะตัน เครือย่านาง ใบส้มป่อย ยอดตั่ว ยอดต้นคอนผึ้ง ผักกุ่ม ผักก้าม

ผักกูดน้อย เป็นต้น

พืชที่รับประทานเป็นผักสด เช่น ผักกระโดน ผักกะเม็ก ผักเกล็ดหอย ผักตั้งโอ้ ผักกระโดนน้ำ ผักแว่น ผักกะเตี๋ยวเฟื่อง ผักขี้บ่อ ผักแพงพวย ยอดเขินน้ำ ยอดเขินอ้า ยอดเครือจี้จ้อ เป็นต้น

พืชในทามที่เป็นผลไม้ เช่น กระเบา หมากแซว หมากต้อนแต้น หมากหวดข่า หมากยาง มะเดื่อ เป็นต้น

การใช้ประโยชน์จากพรรณพืชในการทำอาหารนั้นมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เป็นความรู้ที่สั่งสมมานาน เช่น ยอดมะดันเก็บมาใส่แกงจะมีรสชาติเปรี้ยว ยอดเครือสะตันเก็บใส่เอมเนื้อ แกงเนื้อ เครือย่านางนำมาช้กับน้ำคายนำไปแกงใส่หน่อไม้ หน่อหวาย

ผลกระเบา นำมาดองเค็มก่อนรับประทานจะมีรสชาติอร่อยกว่าผลสุกและผลดิบ เครือจี้จ้อ ตันเขินน้ำ ผักกระโดน ผักกระโดนน้ำ นำยอดมาห่อกินกับลาบปลา บึงปลา ก้อยปลา จะมีรสชาติมันและฝาด

ยอดผักกุ่ม ยอดผักก่าม ยอดต้นชายชู้ นำมาลวกหรือปิ้งไปก่อนนำไปรับประทานจะมีกลิ่นหอมและหวานอมขมนิดหน่อย

เครือตดหมาใช้ทำข้าวโป่ง โดยทำให้ละเอียดคั้นเอาน้ำมาผสมกับแป้งข้าวเหนียว กล้วย น้ำตาลและไข่ไก่ คั้นให้เข้ากันปั้นเป็นแผ่นวงกลมบางๆ ตากให้แห้งแล้วทอดหรือปิ้งไฟ

ส่วนมันแขงและมันแกวหนึ่งให้สุกแล้วคั้นน้ำกะทิและน้ำตาลต้มรวมกันรับประทาน

พรรณพืชบางชนิดสามารถแปรรูปเก็บไว้รับประทานในฤดูกาลอื่น เช่น ไม้ป่า ไม้กะชะ ทำหน่อไม้อัดบีบ หน่อไม้ส้ม ผลดิบของหมากแซวและมะดันนำมาดอง

นอกจากนั้น ยังมีพรรณพืชหลายชนิดเป็นทั้งอาหารและสมุนไพร เช่น ดอกกระเจียวเล็ก ดอกกระเจียวใหญ่ ใบกระโดนน้ำ กระโดนโคก กระโดนเบ็ย เป็นยาแก้โรคท้องอืดท้องเฟ้อ ผลหมากแซวดิบ ผลหว่าจ้อยสุก ผลหว่าขี้มดสุก เป็นยาระบาย การรับประทานพืชผักจากธรรมชาติจึงเป็นการรักษาสุขภาพด้วย

๒. การใช้พืชเป็นอาหารสัตว์เลี้ยง

สำรวจพบ ๑๑๙ ชนิด สำหรับไต้หวัน ป่าบุ่งป่าทามมีพรรณพืชอุดมสมบูรณ์ จึงเหมาะสมต่อการเลี้ยงสัตว์ ไต้หวันเกือบทุกครัวเรือนในชุมชนในป่าบุ่งป่าทามจะเลี้ยงวัว-ควาย โดยไล่ต้อนวัวควายออกจากบ้านตั้งแต่เช้าลงสู่ป่าบุ่งป่าทามซึ่งมีหญ้า ผัก ต้นไม้ เครือไม้ เป็นอาหารของวัว-ควาย เช่น ใบมะดัน ใบเครือกูดน้อย ใบเครือหมากเห็บ ผักบั้งน้ำ หญ้าไผ่ ผักขี้บ่อ เป็นต้น

ไต้หวันยังใช้พืชในทามบางชนิดต้มให้หมูกินแทนรำหรือหัวอาหารได้ เช่น ผักตงโอ้ทาม หัวกะบูก เป็นต้น

๓. การใช้พืชเป็นเชื้อเพลิง

สำรวจพบจำนวน ๖๐ ชนิด ไต้หวันจะใช้ถ่านและฟืนเป็นเชื้อเพลิงในการหุงหาอาหารและแปรรูปอาหาร

การเผาถ่านนั้น ไต้หวันจะชวนเครือญาติ หรือคนรู้จักรวมกลุ่มลงไปเผาถ่านในป่าทาม จะช่วยกันตั้งเตาขุดหลุม ตัดไม้ฟืนมาใส่เตา ก่อเป็นรูปและผลัดเวรกันดูแลไฟจนกระทั่งเป็นถ่าน บรรจุเข้ากระสอบ ช่วยกันขนใส่เรือข้ามน้ำสงครามมาบ้าน ทำให้แต่ละครอบครัวมีถ่านใช้ตลอดปีอย่างน้อยครอบครัวละ ๑๐-๒๐ กระสอบปาน ในอดีตได้มีการนำเอาถ่านไปแลกข้าวกับ “บ้านโค” แต่ปัจจุบันถ่านได้กลายเป็นสินค้าสร้างรายได้ให้กับบางครอบครัว

ส่วนฟืนนั้น ไต้หวันจะไปทำมา ทำสวน ไปเลี้ยงวัว-ควาย ทาปลา ช่วงกลับจะตัดฟืนใส่ตะกร้า ใส่รถ หรือแบกกลับมาด้วย

พรรณไม้ที่ตายหลายปีมีสภาพผุพัง ไต้หวันจะเอาเสียมหรือมีดไปแคะส่วนเนื้อที่ผุๆ มาหุบให้ละเอียดผสมกับน้ำยางของต้นยาง ต้นสะแบง เป็นหัวเชื้อเพลิงหรือซีไต้เวลาก่อไฟ

งานวิจัยไต้หวันยังพบว่า หลายครอบครัว ผู้หญิงจะออกไปเก็บใบตองชาดมาห่อซีไต้เป็นเล่ม ขายมัดละ ๑๐ บาท

๔. การใช้พืชเป็นวัตถุดิบสำหรับทำเครื่องมือใช้สอยภายในครัวเรือน

สำรวจพบ ๖๔ ชนิด พืชบางชนิดนำมาทำเครื่องมือใช้สอยโดยตรง บางชนิดเป็นส่วนประกอบ โดยวัตถุดิบสามารถหาได้จากท้องถิ่นหรือในป่าทุ่ง ป่าทามทั้งหมด เช่น หนุ้าคา ไม้ไผ่ เครื่องมะดัน ผีอนา ผีอั้งกา เป็นต้น

ไ้บ้านจะชำนาญเรื่องจักสานทำเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น ตะกร้า กะโถก คอ ถังน้ำ เขียง ที่ส่ายข้าว หวดนึ่งข้าว หมวก สุ่มไม้ กระติบข้าว เลื่อทอ ทียบ เป็นต้น โดยทำไว้ใช้ บ้างก็ส่งขายให้กับคนที่มาสั่งซื้อสร้างรายได้ปะละหลายพันบาท ความรู้ในการจักสานนี้ทำให้มีคนจากต่างหลุมบ้านมาศึกษาภูมิปัญญาของไ้บ้าน ในหลุมบ้านที่ทำวิจัยเพื่อนำไปเป็นวิชาเลี้ยงตัวเอง

พรรณพืชหลายชนิดยังเป็นสีย้อมผ้า ย้อมอวน ย้อมแหเพื่อป้องกันมิให้น้ำเข้าไปถึงเส้นด้าย มีความแข็งแรงใช้งานได้นานหลายปี มีสีสันทสวยงาม โดยไ้บ้านจะใช้เปลือก แก่น ใบ มาต้มนำเครื่องมือหาลาหรือด้างไปย้อม พรรณพืชมีคุณสมบัติเป็นสี เช่น เปลือกต้นกระโดนน้ำ ต้นกระโดนโคก ต้มแล้วออกสีแดง ผลและแก่นของต้นเขทามออกสีเหลือง เปลือกและแก่ ต้นกะเม็ก ต้นเบ็นน้ำ ต้นเบ็นอ้อออกสีคล้ำ เปลือกกากะเลาออกสีเขียวขี้ม้า

นอกจากนั้น ไ้บ้านยังใช้ต้นสบู่ทำสบู่และแชมพู ผลต้นหนามแตงและต้นหนามคอมทำน้ำยาล้างจาน

พรรณพืชที่ใช้เป็นเชือกส่วนใหญ่เป็นเครือไม้หรือบางชนิดลอกเปลือก ตากแห้งหรือเปลือกสด เช่น เครือชูด ต้นเสียวน้ำ เครือหุน เครือเอียนยาง เครือเขื่อง ปอทาม เป็นต้น

นอกจากนี้ ต้นแขงยังใช้ทำฝ้ายข้าว โดยสานลายขัด แล้วนำขี้ควาย น้ำ และดินมาผสมให้เข้ากันนำไปทาให้ทั่วทั้งข้างในและข้างนอกประมาณ ๒ รอบ ป้องกันมอดเจาะ ผนสาดใส่หรือกันรว สามารถใช้ได้นาน ๖-๗ ปี

พรรณพืชในทามที่เป็นแหล่งวัสดุในการทำเครื่องใช้ในครัวเรือนทำให้ไ้บ้านไม่ต้องไปหาซื้อจากตลาด พรรณพืชในป่าทามจึงลดค่าใช้ในการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ประจำวันของชุมชนในป่าทาม

เขกม : พรรณพืชที่พบเฉพาะในป่าภาคใต้ ผลใช้เป็นเหยื่อปลา ลำต้นใช้ย้อมผ้าออกสีเหลือง ลำต้นและรากนำมาต้บตีบแก้อาการปวดเมื่อย

๕. การใช้พืชทำเครื่องมือหาปลาและเหยื่อปลา

สำรวจพบจำนวน ๕๕ ชนิด เครื่องมือหาปลาของไทยบ้านส่วนใหญ่ทำจากพืชในป่าทุ่งป่าทาม โดยตัดมาแปลงเป็นเครื่องมือหาปลา

ใช้ทำเรือ เช่น ต้นตู่ ต้นแคน เพราะเป็นไม้ขนาดใหญ่ มีน้ำหนักเบา เวลาแห้งเนื้อไม้มีสภาพแข็งแรง

ใช้ทำคันเบ็ดหรือตัดใส่ในเสื่ออนกกิน หรือทำเขายปลา รวมกันมัดทำพด เช่น ต้นหูลิง ไม้ป่า ไม้กะซะ

ใช้เป็นส่วนประกอบทำลอบ ไซ ขา ตุ่ม กัด หลี่ เช่น ต้นเบ็นน้ำ ต้นมะดัน เครื่องทางนาค หามลึงยก เครื่องเอียนยาง

ใช้มัดเป็นเครื่องมือหาปลา เช่น เครื่องข้างควาย เครื่องสะตัน หวายน้ำ เครื่องซูดใบเล็ก เครื่องซูดทาม เครื่องกูดใหญ่ เป็นต้น

ใช้ทำปอมมอม ปอมอวนลาก ปอมเบ็ด โดยใช้กิ่ง ก้าน ของต้นหมากหนอด มะเดื่อน้ำ มะเดื่อโคก ซึ่งเป็นไม้เนื้ออ่อนและเบา

พรรณพืชในทามยังเป็นลวงวางเครื่องมือจับปลาโดยเฉพาะบริเวณใต้ร่มไม้ ในฤดูน้ำหลากประมาณเดือนกรกฎาคม-เดือนตุลาคม เช่น การวางเครื่องมือใต้

ต้นกระเบา ต้นเขทาม ต้นหมากหนอด ต้นมะเดื่อ น้ำ ต้นหว้าจ้อย ต้นหว้าขี้มด มะเดื่อปล้อง มะดัน แสง ฯลฯ เพราะต้นไม้เหล่านี้จะมีผลที่เป็นอาหารปลา

๖. การใช้พืชเป็นยาสมุนไพร

สำรวจพบจำนวน ๘๓ ชนิด ในอดีตที่ยังไม่มีโรงพยาบาล อนามัยหรือคลินิก ชุมชนต้องพึ่งพาตนเองในการรักษาสุขภาพโดยการใช้อยู่สมุนไพรในป่าบุงป่าทาม ผู้รักษาเป็นผู้ที่มีความรู้ความชำนาญในเรื่องของพืชสมุนไพร ซึ่งที่บ้านเรียกว่า “หมอยา” แม้ปัจจุบันการแพทย์แผนใหม่มีอิทธิพลในการรักษาพยาบาล แต่ทุกชุมชนก็ยังมีหมอสมุนไพร ส่วนใหญ่เป็นคนสูงอายุประมาณ ๖๐-๗๐ ปีขึ้นไป หมอสมุนไพรเหล่านี้จะมีสุขภาพแข็งแรง เพราะรู้จักการกินและใช้สมุนไพร

ในการรักษา นั้น หมอสมุนไพรจะถ่ายทอดความรู้ผู้ป่วยหรือคนในครอบครัวรู้จัก ใช้สมุนไพรรักษาก่อน หากรักษาเองไม่ได้ค่อยเดินทางไปหาหมอสมุนไพร

พรรณพืชที่เป็นสมุนไพรแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก ใช้เพียงชนิดเดียวสามารถรักษาโรคได้ ได้แก่ แกดำ กระเบา หมากเขาว ดอกเอื้อง ต้นเล็บแมว เครือชูดใบเล็ก เครือพายถนน้อย เครือหนมัวร์ รักษาอาการของโรคทั่วไป เช่น กระเพาะ ท้องอืด ท้องเฟ้อ ไข้หวัด ท้องร่วง ปวดท้อง พยาธิ ชางตาลขโมย โรคนี้ว บิด ถ่ายเป็นมูกเลือด เครือหนมัวร์หรือ ราก ตากแห้งต้มแก้โรคเหน็บชา เป็นต้น

กลุ่มที่สอง เป็นพรรณพืชผสมกับยาตัวอื่นเพื่อให้เกิดค่าความเป็นยามากกว่า เดิมหรือเป็นยาตัวใหม่ เช่น รากหวายแห้งนำมาผสมกับเหล้าต้ม เครือขี้ช้าง นำไปผสมกับยาตัวอื่นเป็นยาอายุวัฒนะ รากสดและแห้งของต้นสะมัดฝนผสมกับน้ำมะนาวทาบริเวณตะขาบกัด แมงป่องกัด ปลาตุ๊กปัก เป็นต้น

๗. พืชเศรษฐกิจ

สำรวจพบจำนวน ๖๑ ชนิด พืชกลุ่มนี้นับว่าเป็นรายได้ทางเศรษฐกิจของบ้านนอกจากรายได้จากการหาปลา การขายพืชจากทามบางชนิดนั้นจะขายให้

กับสมาชิกในชุมชน ตลาดในหมู่บ้าน และตลาดตัวอำเภอ หรือพ่อค้าที่มารับซื้อถึงบ้าน พรรณพืชในป่าบุงป่าทามที่ส่งไปขายตามที่ต่างๆ แสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ได้ประโยชน์จากป่าบุงป่าทามนั้นไม่มีเพียงแต่คนในชุมชนเท่านั้น แต่รวมถึงชุมชนอื่นที่ห่างออกไป รวมทั้งคนในเมืองด้วย

ป่าทามจะมีพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้ชาวบ้านตามฤดูกาล เช่น ในเดือนมกราคม-เดือนเมษายนชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันไปขุดมันแขงในป่าบุงป่าทาม หัวสดขายกิโลกรัมละ ๒๕-๓๐ บาท ที่ต้มหรือหนึ่งท่อใส่ถุงขายถุงละ ๑๐ บาท ถ้าต้มหรือหนึ่งแล้วจะตก ๕๐-๖๐ บาท/กิโลกรัม ชาวบ้านคนหนึ่งจะขุดมันแขงได้ ๔-๕ กิโลกรัม/วัน

เดือนมีนาคม ผักกระโดนน้ำเริ่มแตกยอดไปบ้านเก็บยอดไปขายราคาถึงกิโลละ ๕-๑๐ บาท

เดือนมีนาคม-เดือนเมษายน ผลหมากหวดค่าสูง ขายที่ตลาดในตัวอำเภอ กอละ ๕-๑๐ บาท

เดือนเมษายน-เดือนพฤษภาคม ใผ่ป่า ใผ่กะชะแตกแห้ง ชาวบ้านสามารถเก็บแห้งนำไปขาย กอละ ๑๐ บาท หากหน่อใผ่มากกว่าใผ่ดี ชาวบ้านจะแปรรูปเก็บไว้กินหรือขายในฤดูอื่น เช่น ทำหน่อใผ่ส้ม หรือหน่อใผ่อัดบีบ

เดือนพฤษภาคม-สิงหาคม เห็ดผึ้งทามออก ชาวบ้านจะตื่นแต่เช้ามีดไปหาเก็บมาขาย กิโลกรัมละ ๔๐-๕๐ บาท ถ้าเห็ดผึ้งทามออกใหม่ๆ ราคาจะสูงถึง กิโลกรัมละ ๖๐-๗๐ บาท เห็ดปลวกตาบนก็ราคา กิโลกรัมละ ๖๐-๗๐ บาท เห็ดโคกิโลกรัมละ ๖๐-๗๐ บาท

นักวิจัยชาวบ้านยังพบว่า ราคาการซื้อขายพรรณพืชและเห็ดนั้นแตกต่างกันขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขาย หากเดินขายภายในหมู่บ้านราคาจะต่ำสุด เพราะคนซื้อและผู้ขายอยู่ติดกัน ผู้ที่ให้ความเคารพนับถือ และเพื่อนบ้าน การคิดเรื่องการเอากำไรจึงมีน้อยลง การต่อรองราคานั้นเป็นเพียงการพูดคุยถึงที่ไปที่มาของสินค้า ไถ่ถามทุกข์สุขระหว่างกัน นอกจากนั้นยังมาจากพื้นฐานความคิดที่ว่าใครมีอาหารอร่อย ของดีหายาก ต้องแบ่งปันเผื่อแผ่คนรู้จักกันถึงจะคบหากันไปได้นาน

ส่วนการนำไปวางขายในตลาดกลางหมู่บ้านหรือร้านขายของชำในหมู่บ้าน ราคาจะเพิ่มขึ้นจากเดิมเล็กน้อย แต่ไม่สูงมากเพราะมีญาติพี่น้องเพื่อนฝูงมาซื้ออยู่ แต่ต้องเสียค่าภาษีรายวัน ให้กับหมู่บ้านหรือองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) หรือ ค่าเดินทางเอาของไปส่งร้านขายของชำ เช่น ผักตั่ว ผักกระโดน เทา หากนำไปขาย ให้กับร้านค้าขายของชำก็จะมีราคากิโลละ ๔ บาท เจ้าของร้านจะขายในราคากิโลละ ๕ บาท

ส่วนการขายให้กับพ่อค้าจากที่อื่นที่มารับซื้อจากที่อื่น ราคาขายจะสูงที่สุด เนื่องจากราคาจะกำหนดเพื่อต่อรอง จึงมีราคาสูงกว่าปกติ เช่น เห็ดผึ้งทามขาย ในหมู่บ้าน ตลาดกลางหมู่บ้านราคากิโลกรัมละ ๔๐-๕๐ บาท ถ้าขายให้พ่อค้าที่ มารับซื้อราคาจะเพิ่มขึ้นเป็นกิโลกรัมละ ๖๐-๗๕ บาท เป็นต้น

๘. การใช้พืชเป็นวัสดุอุปกรณ์ทำที่อยู่อาศัย เช่น บ้าน เถียงนา เฝิงพัก ตูบ

สำรวจพบจำนวน ๔๕ ชนิด ส่วนใหญ่เป็นส่วนประกอบของโครงสร้าง เช่น เสา ชื่อ ไม้ฝา วงกบ บานประตู หน้าต่าง ใบบ้านจะใช้ไม้ขนาดกลางถึงไม้ขนาดใหญ่ เช่น ต้นยางใช้ทำเสา ชื่อ ไม้ฝา ต้นแดงใช้ทำเสา ต้นตูใช้ทำเสา ต้นสะแบงใช้ ทำไม้ฝา ขอบหน้าต่าง ประตู เป็นต้น ส่วนพืชเล็กๆ เช่น หวายน้ำ หวายโคก ใพอ่า ใพอะชะ ใซ้มัดแฝกมุงเถียงนา แฝกมุงตูบ เป็นต้น

๙. พืชที่ใช้ทำของเล่นและเครื่องดนตรี

สำรวจพบจำนวน ๑๔ ชนิด เช่น ต้นสะแบง ต้นกะยอม หวายน้ำ ใพอะชะ นำมาทำหมากเก็บ ขาโถกเถก ซิงช้า ธนู วาว เป็นต้น

ต้นตูมกา ต้นเขทาม ต้นมันปา นำเนื้อไม้มาตัดแปลงทำลูกข่าง ต้นปอทาม นำไปเผาผสมกับกัมมะถันเพื่อทำดินปืนสำหรับบั้งไฟ

ส่วนพรรณพืชที่สามารถนำมาทำเรื่องดนตรีได้ เช่น ต้นมะเดื่อ ต้นหมี่ เพราะเบาและทนต่อการเจาะของมอด นิยมนำมาทำพิณ

การเลี้ยงวัว-ควายในป่าทาม

งานวิจัยที่บ้านพบว่า อาชีพการเลี้ยงวัว-ควายมีความสำคัญต่อไ้บ้านในหมู่บ้านทำวิจัยไ้บ้านทั้ง ๔ หมู่บ้านมาก โดยพบว่า บ้านปากยามมีผู้เลี้ยงวัว-ควาย คิดเป็นร้อยละ ๕๐ บ้านท่าบ่อมีผู้เลี้ยงวัว-ควาย คิดเป็นร้อยละ ๖๐ บ้านยางออยมีผู้เลี้ยงวัว-ควาย คิดเป็นร้อยละ ๘๐ และบ้านอ้วนมีผู้เลี้ยงวัว-ควาย คิดเป็นร้อยละ ๓๐

การศึกษายังพบว่า ในอดีตจำนวนครอบครัวที่เลี้ยงวัว-ควายมีจำนวนน้อย แต่มีจำนวนวัว-ควายต่อครอบครัวมากประมาณ ๘-๑๐ ตัว/ครอบครัว ปัจจุบันมีครอบครัวเลี้ยงวัว-ควายเพิ่มมากขึ้น ขณะที่จำนวนวัว-ควายต่อครอบครัวน้อยลงเหลือเพียงประมาณครอบครัวละ ๒-๒๐ ตัว แต่เมื่อรวมแล้วจำนวนวัว-ควายในพื้นที่ศึกษาก็มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น

สาเหตุหลักที่ทำให้มีคนเลี้ยงและมีจำนวนวัว-ควายเพิ่มขึ้น เนื่องจากวัว-ควายมีความสำคัญทางเศรษฐกิจต่อชาวบ้านมากขึ้นเรื่อยๆ นั่นเอง

ตารางแสดงจำนวนวัว-ควาย

ในบ้านอ้วน บ้านยางงอย บ้านท่าบ่อและบ้านปากยาม ปีพ.ศ.๒๕๕๔-๒๕๕๖

หมู่บ้าน	พ.ศ.๒๕๕๔			พ.ศ.๒๕๕๕			พ.ศ.๒๕๕๖		
	วัว	ควาย	รวม	วัว	ควาย	รวม	วัว	ควาย	รวม
บ้านปากยาม	๕๒	๓๙	๑๓๑	๕๙	๗๗	๑๓๖	๑๒๘	๑๑๖	๒๔๔
บ้านยางงอย หมู่ ๑๐	๗๕	๔๖	๑๒๑	๕๕	๖๓	๑๑๘	๑๐๓	๗๗	๑๘๐
บ้านยางงอย หมู่ ๓	๖๔	๗๑	๑๓๕	๕๓	๕๑	๑๐๔	๑๐๙	๑๐๙	๒๑๘
บ้านท่าบ่อ หมู่ ๔	๑๔๐	๑๒๖	๒๖๖	๑๓๖	๒๐๕	๓๔๑	๓๑๒	๒๗๖	๕๘๘
บ้านท่าบ่อ หมู่ ๖	๑๒๗	๖๗	๑๙๔	๒๑๔	๑๑๖	๓๓๐	๒๗๓	๑๕๓	๔๒๖
บ้านอ้วน หมู่ ๔	๑๖๙	๙๐	๒๕๙	๑๗๙	๙๖	๒๖๖	๒๑๗	๗๖	๒๙๓
บ้านอ้วน หมู่ ๗	๑๙๕	๗๔	๒๖๙	๒๐๘	๙๔	๒๙๒	๒๒๓	๙๑	๓๑๔

ระบบเศรษฐกิจจากการเลี้ยงวัว-ควาย

งานวิจัยที่บ้านพบว่า การเลี้ยงวัว-ควายมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของคนในชุมชนกลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมาตั้งแต่อดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันดังได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้

ในปัจจุบัน ราคาวัว-ควาย ตกตัวละประมาณ ๗,๐๐๐-๑๕,๐๐๐ บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดและความสวยงาม ราคาวัว-ควายที่สูงขึ้นมากขึ้น ทำให้วัว-ควายเป็นสมบัติและมรดกที่สำคัญ ครอบครัวที่มีการเลี้ยงวัว-ควายจึงมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เนื่องจากสามารถนำวัว-ควาย ไปขายเพื่อนำเงินมาเป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัว เช่น ส่งลูกเรียนในระดับสูงขึ้น เป็นค่าสินสอด หรือเมื่อครอบครัวขาดเงินทองหรือมีเหตุจำเป็นที่ต้องใช้เงินก้อนใหญ่ ไปบ้านยังสามารถนำวัว-ควายไปค้ำประกันเพื่อยืมเงินจากคนอื่นได้

นอกจากนั้น เมื่อลูกหลานจะออกเรือน หรือเมื่อเติบโตพอจะรับผิดชอบได้ พ่อแม่ก็จะแบ่งวัว-ควายเป็นมรดกให้เพื่อเป็นทุนในการสร้างครอบครัวต่อไป

นอกจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการขายวัว-ควายโดยตรงแล้ว มูลของวัว-ควายยังใช้เป็นปุ๋ยธรรมชาติ ช่วยประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อปุ๋ยเคมี บางรายยังมีรายได้จากการขายมูลวัว-ควายอีก การเลี้ยงวัว-ควายจึงเป็นทางเลือกทางเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชน เนื่องจากมีกลุ่มคนอีกหลายกลุ่มที่ได้รับประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการเลี้ยงวัว-ควาย ได้แก่

๑) กลุ่มผู้เลี้ยง จะได้รับกำไรจากการขายวัว-ควาย และมูลวัว-ควาย
๒) กลุ่มนายหน้า ซึ่งทำหน้าที่เป็นนายหน้าในการซื้อขายวัว-ควาย
๓) กลุ่มพ่อค้าคนกลาง ซึ่งรับซื้อวัว-ควายไปขายยังตลาดนัด
๔) กลุ่มคนทำนาและปลูกผัก ได้ใช้มูลวัว-ควายเป็นปุ๋ยใส่ในข้าวที่ให้ผลดี ราคาถูกกว่าปุ๋ยเคมีช่วยประหยัดต้นทุนในการทำ

๕) กลุ่มผู้ซื้อที่ดินว่างเปล่าในช่วงฤดูแล้ง ให้กลุ่มผู้เลี้ยงวัว-ควายเช่า ที่นาราคาถูกเพื่อปล่อยวัว-ควาย และยังได้ปุ๋ยจากการขับถ่ายของวัว-ควาย ในระหว่างการเลี้ยงในที่เช่า

๖) กลุ่มผู้ทำนาแต่ไม่ได้เลี้ยงวัว-ควาย สามารถขายฟางข้าวให้กับคนเลี้ยงวัว-ควาย

๗) กลุ่มผู้เลี้ยงวัวที่มีพ่อพันธุ์ จะได้รับการว่าจ้างให้นำพ่อพันธุ์ไปผสมพันธุ์กับแม่พันธุ์

๘) กลุ่มผู้รับจ้างเลี้ยงวัว-ควาย ได้รับค่าจ้างเป็นลูกวัวหรือควาย กลุ่มผู้รับจ้างนี้ มีทั้งผู้ที่มีวัว-ควายเป็นของตัวเองอยู่แล้วและรับจ้างเลี้ยงของคนอื่นด้วย และผู้ที่ไม่มีวัว-ควายเป็นของตัวเอง

นอกจากนี้ การเลี้ยงวัว-ควายยังสร้างความฮักแพง ซึ่งหมายถึงความผูกพัน รักใคร่ กลมเกลียวกันของคนในชุมชน เนื่องจากไทบ้านจะออกไปเลี้ยงวัว-ควายตามพื้นที่ป่าบุงป่าทามกันเป็นกลุ่มและใช้เวลาอยู่ด้วยกันเกือบทั้งวัน

การเปลี่ยนแปลงสายพันธุ์วัว-ควาย

ในอดีต สายพันธุ์วัว-ควาย เป็นพันธุ์พื้นเมืองหรือไถบ้านเรียกว่า “วัวลาดควายลาด” โดยซื้อพันธุ์มาจากตลาดหรือสี่บาทดมรดก

ต่อมาในช่วง ปี พ.ศ.๒๕๑๖ กรมปศุสัตว์ได้นำพันธุ์วัว-ควายจากต่างประเทศเข้ามาผสมกับพันธุ์พื้นเมืองเพื่อปรับปรุงพันธุ์ พันธุ์วัวที่กรมปศุสัตว์นำเข้ามาผสมเทียม คือ ซาโรเลส ซีเมนต์ล บราห์มัน ไทใหญ่ บราซิล ริมูซ่า ส่วนพันธุ์ควาย คือ พันธุ์นิโกร

ปัจจุบันไถบ้านลุ่มน้ำสงครามตอนล่างส่วนมากนิยมเลี้ยงวัว-ควายที่ผสมแล้ว แต่บางหมู่บ้านยังคงเลี้ยงพันธุ์พื้นเมืองเหมือนเดิม เนื่องจากไม่ต้องดูแลมากเกินไป สามารถปล่อยตามธรรมชาติได้ ไม่ต้องให้อาหารเสริมเหมือนกับพันธุ์ผสม

การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เลี้ยงวัว-ควาย

ในอดีตพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่างเคยมีวัว-ควายอยู่มาก เนื่องจากสภาพพื้นที่มีระบบนิเวศแบบป่าทุ่งป่าทามที่เหมาะสมสำหรับการเลี้ยงวัว-ควาย พื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ส่วนรวมที่ชุมชนใช้ร่วมกัน แต่ปัจจุบันพื้นที่สำหรับการเลี้ยงวัว-ควายลดลง เพราะพื้นที่ป่าทุ่งป่าทามถูกจับจองเพื่อใช้ทำการเกษตร

การเข้าถือครองที่ดินเข้มข้นตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.๒๕๑๘ เมื่อมีการออกเอกสาร สปก.๔-๐๑ ทำให้มีการกว้านซื้อที่ดินในพื้นที่ทามจากนายทุนภายนอก และมีการปักปันเขตเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลชัดเจน และเข้มข้นมากขึ้นหลังปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เมื่อมีกลุ่มธุรกิจอุตสาหกรรมเกษตรเข้ามาครอบครองพื้นที่ขนาดใหญ่ในป่าทาม

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าทุ่งป่าทามและพื้นที่สาธารณะทำให้คนเลี้ยงวัว-ควายได้รับความเดือดร้อนต้องเลี้ยงตามที่ดอน ตามริมหนอง โดยเลี้ยงแบบเผ่าระวังเพื่อป้องกันไม่ให้วัว-ควายของตนไปทำลายพืชผักของคนอื่น

ภูมิปัญญาในการเลี้ยงวัว-ควาย

นักวิจัยไต้หวันแบ่งวิธีการเลี้ยงวัว-ควายในป่าบุงป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่างออกเป็น ๔ แบบ แต่ละแบบขึ้นอยู่กับสภาพการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและเศรษฐกิจ มีรายละเอียดดังนี้

๑) การเลี้ยงแบบปล่อยไปเป็นฝูง การเลี้ยงแบบนี้เกิดขึ้นในช่วงประมาณปี พ.ศ.๒๕๓๕-๒๕๑๗ พื้นที่ป่าบุงป่าทามยังเป็นพื้นที่สาธารณะไม่มีใครจับจองและไม่ค่อยมีการบุกเบิกทำการเกษตร จึงมีพื้นที่สำหรับเลี้ยงวัว-ควายมาก การเลี้ยงจะเป็นการเลี้ยงแบบปล่อยเป็นเวลานานได้ การปล่อยแบบนี้เรียกว่า “ฝากแม่ธรณีให้ดูแลรักษา”

วิธีการเลี้ยงวัว-ควายแบบปล่อยนี้ ไต้หวันจะปล่อยหน้าแล้ง ตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงปลายเดือนเมษายน พอถึงต้นฤดูฝนประมาณเดือนพฤษภาคม ไต้หวันก็จะไปต้อนรับตัวผู้มาไถนา ส่วนตัวเมียปล่อยไปเหมือนเดิม ในการเลี้ยงแบบปล่อยมีปัญหาอยู่บ้างคือวัว-ควายอาจหายไป เนื่องจากถูกเลือกกินหรือถูกคนขโมย

๒) การเลี้ยงแบบปล่อยไปตอนเช้าตอนเย็นไปไล่มาผูกไว้ในคอก การเลี้ยงแบบนี้เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ.๒๕๑๘-๒๕๒๘ ซึ่งเป็นช่วงที่เริ่มมีคนทำนาในพื้นที่ป่าบุงป่าทามกันมากขึ้น ส่งผลให้พื้นที่เลี้ยงน้อยลง การเลี้ยงแบบนี้ผู้ที่เป็นเจ้าของวัว-ควายจะปล่อยวัว-ควายของตนไปตามป่าบุงป่าทามตั้งแต่วเวลาเช้า ให้วัว-ควายของตนหากินหญ้าเองตามธรรมชาติ ตกเย็นผู้ที่เป็นเจ้าของจะไล่วัว-ควายของตนมาผูกไว้ในคอก

๓) การเลี้ยงแบบติดตาม การเลี้ยงแบบนี้เกิดขึ้นตั้งแต่ ปี พ.ศ.๒๕๒๙ จนถึงปัจจุบัน เนื่องจากมีการถางป่าบุงป่าทามเพื่อทำนา ปลูกผักมากขึ้น การเลี้ยงวัว-ควาย จึงต้องดูแลมากเป็นพิเศษเพื่อไม่ให้วัว-ควายไปทำลายพืชผลทางการเกษตรของผู้อื่น โดยมีพื้นที่เลี้ยงที่เป็นโคก ดอน ป่าช้า หรือริมหนอง

การเลี้ยงแบบติดตามนี้ผู้เลี้ยงต้องติดตามวัว-ควายของตนไปทุกหนทุกแห่งตลอดทั้งวัน ผู้เลี้ยงต้องห่อข้าว เตรียมน้ำไปด้วย เนื่องจากไม่มีเวลากลับมากินที่บ้าน

วิถีทาง : การเลี้ยงวัว-ควายในป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของ
โกบ้านบากชัยภูวนัน

ในช่วงฤดูฝนพื้นที่ส่วนใหญ่ทำนา ไทบ้านต้องออกไปเกี่ยวหญ้าตามคันนา
และพื้นที่สูงน้ำไม่ท่วมให้วัว-ควายของตน

๔) การเลี้ยงแบบขุน การเลี้ยงแบบขุนได้เข้ามาเมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๑
หลังจากมีการนำวัวขุนมาเลี้ยง ในพื้นที่ศึกษาพบเพียงหมู่บ้านเดียวคือบ้านปากยาม
ไทบ้านนิยมขุนเฉพาะวัวตัวผู้พันธุ์ต่างประเทศเพราะน้ำหนักเพิ่มเร็วคุ้มทุนกว่า
พันธุ์อื่น โดยมีพ่อค้าคนกลางมาขายให้สมาชิกตัวละ ๒๐,๐๐๐ บาท เมื่อได้วัว
มาแล้วสมาชิกจะแจ้งให้ทางกรมปศุสัตว์ออกमतอน ซึ่งการตอนมี ๒ ประเภท
คือ แบบหนีบ และแบบเจาะ แบบเจาะราคาสูงกว่าแต่มีคุณภาพดีกว่า

การเลี้ยงวัวขุนต้องเลี้ยงอยู่ในคอกเท่านั้น และต้องดูแลเอาใจใส่เป็นพิเศษ
คอกของโคขุนต้องสะอาด ไม่มีสิ่งสกปรก ต้องให้อาหารพิเศษได้แก่ อาหารเสริม
รำ หัวอาหาร ฟาง หญ้ารูลี่ บางคนจะให้หญ้าพื้นบ้านแทน

อย่างไรก็ตาม การเลี้ยงแบบขุนนี้ยังไม่เป็นที่นิยมของไทบ้าน เนื่องจาก
การเลี้ยงโคขุนต้องใช้ต้นทุนสูง ต้องดูแลเป็นพิเศษ

ภูมิปัญญาในการดูลักษณะวัว-ควาย

ไต้หวันมีความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกวัว-ควายมาเลี้ยงโดยการดูลักษณะของวัว-ควาย มีรายละเอียดดังนี้

ลักษณะวัว-ควายที่ดี สมควรเอามาเลี้ยง

- ๑) มีจอมขวัญห้อง ขวัญหทัยอยู่ตรงข้างห้องทั้งสองข้าง เป็นขวัญดี ควรจะเลี้ยง เนื่องจากเชื่อว่าเมื่อเลี้ยงแล้วจะเป็นสิริมงคล จะขยายพันธุ์ให้ลูกให้หลานดี
- ๒) หางยาว เวลาเดินขางม ท้ายฝั่ง รูปลักษณะสม่ำเสมอ
- ๓) ทรวดทรงดี นมใหญ่ ขาใหญ่
- ๔) ไม่พยศขวิดคน
- ๕) ควายตอน เป็นลักษณะควายที่ดี มีขวัญดี ไม่พยศ ดังคำกล่าวที่ว่า “ห้องข้าง อ่างสะพา”

ลักษณะวัว-ควายที่ไม่ดี ไม่สมควรเอามาเลี้ยง

- ๑) ขาดก ขาดอน
- ๒) นอนกรน นอนคราง เป็นกลางที่ไม่ดีผู้เลี้ยง
- ๓) นิสัยดุร้าย ไล่ขวิดผู้เลี้ยง
- ๔) ลายหูดำ ลักษณะไม่ดี
- ๕) ขวัญแล้พาด มีลักษณะเป็นจอมขวัญอยู่กลางหลัง ตรงตะโพก เมื่อเลี้ยงแล้วจะไม่เป็นสิริมงคล
- ๖) วัว-ควายที่ตื่นต่าง หางดอก หน้าเว้อ หน้าต่าง เมื่อเอามาเลี้ยงจะไม่ดี เป็นอัมปลมคล
- ๗) วัว-ควายที่มีลักษณะข้างหลอด กระตุกข้างสุดสั้นลง เมื่อนำมาเลี้ยงจะไม่ดี

ภูมิปัญญาในการดูแลรักษาวัว-ควาย

ไต้หวันจะมีความรู้ในการดูแลรักษาเป็นความรู้ที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยส่วนใหญ่จะรักษาวัว-ควายด้วยสมุนไพรในท้องถิ่น ซึ่งหาได้จากป่าบุงป่าทาม เช่น

วัว-ควายเจ็บปาก เจ็บเท้า นำมะเฟืองมาคั้นเอาเฉพาะน้ำ แล้วนำไปกรอกปากตัวที่เจ็บปาก ตัวไหนเจ็บเท้าก็เอาไปทาที่เท้า

วัว-ควายท้องอืด ท้องเฟ้อ นำเอาร่านไฟมาบดให้วัว-ควายกิน แล้วจะหาย

วัว-ควายเป็นเห็บเหา นำเมล็ดน้อยหน่าบดให้ละเอียด นำไปทาวัว-ควาย ที่เป็นเห็บ เหา ก็น้อยลง

วัว-ควายเป็นโรคเรื้อน นำใบสะเดา ขยี้ใส่น้ำแล้วนำมาทาตัววัว-ควาย หรือนำใบหนาดผสมน้ำมันพืชพอประมาณทาบริเวณเป็นโรคเรื้อนแล้วจะหาย

อย่างไรก็ตาม วัว-ควายในป่าบุงป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่างจะสมบูรณ์ แข็งแรงไม่ค่อยเป็นโรค เนื่องจากการเลี้ยงแบบธรรมชาติ ทำให้วัว-ควาย ได้กินอาหารจากพรรณพืชที่หลากหลายในป่าบุงป่าทามตลอดเวลา ซึ่งพรรณพืช เหล่านั้นบางชนิดเป็นสมุนไพรด้วย

การเกษตรทามและการจัดการน้ำ

พื้นที่ป่าปลูกป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่างมีลักษณะเป็นพื้นที่น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก กระแสน้ำได้ช่วยพัดพาเอาตะกอนมาทับถมในพื้นที่ทาม ทำให้พื้นที่ป่าปลูกป่าทามมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยปุ๋ยธรรมชาติเหมาะต่อการทำเกษตรไ้ที่บ้าน มีความรู้ในการทำเกษตรในทามมาช้านาน โดยการเลือกพรรณพืชที่ปลูกให้เหมาะสมกับแต่ละระบบนิเวศ รายงานวิจัยไ้บ้านนี้จะเน้นเฉพาะเกษตรทามแบบดั้งเดิมเท่านั้น นักวิจัยไ้บ้านได้แบ่งการทำเกษตรทามออกเป็น ๓ ลักษณะขึ้นอยู่กับภูมิประเทศ ดังนี้

๑) การทำเกษตรทามในพื้นที่น้ำท่วมไม่ถึง ได้แก่ โนนและโคกซึ่งเป็นพื้นที่มีความสูง ห่างไกลจากแหล่งน้ำพอสมควร ลักษณะของดินเป็นดินร่วนผสมหินลูกรัง บางพื้นที่เป็นดินทรายปนหินลูกรัง น้ำสามารถซึมผ่านได้ดี ไ้บ้านใช้ทำการเกษตรในฤดูฝนเท่านั้น โดยปลูกข้าวไร่และข้าวนาโคกในทาม

๒) การทำเกษตรทามในพื้นที่ราบ ได้แก่ ทุ่งหรือท่ง เป็นพื้นที่ต่ำกว่าโคกและโนน ไ้บ้านใช้ทำเกษตรในช่วงฤดูฝนและฤดูแล้ง เกษตรฤดูฝนบริเวณทุ่งคือ การปลูกข้าวนาทาม และเกษตรฤดูแล้ง ปลูกข้าวนาแซง ปลูกแตงโมและ

ทำผักสวนครัว โดยปลูกในบริเวณใกล้หนองและห้วย

๓) การทำเกษตรทามในพื้นที่ราบลุ่มริมตลิ่ง เป็นพื้นที่ทำเกษตรริมน้ำได้แก่ น้ำสงคราม หนอง และห้วย ไทบ้านใช้พื้นที่ระดับนี้ในการทำเกษตรในฤดูแล้งเท่านั้นเพราะในช่วงฤดูฝนน้ำท่วมในระดับสูงไม่สามารถทำเกษตรได้พืชที่ปลูกคือ ข้าวนาแซงและพืชผักสวนครัวต่างๆ

นอกจากนี้ยังแบ่งเกษตรทามตามชนิดพืชที่ปลูกออกได้ ๓ ประเภท คือ การปลูกข้าวในทาม การปลูกพืชเศรษฐกิจในทาม และการปลูกพืชผักสวนครัวในทาม มีรายละเอียดดังนี้

๑. การปลูกข้าวในทาม

การปลูกข้าวในทามเป็นเกษตรทามที่สำคัญของไทบ้าน ในอดีตไทบ้านทำนาต้องอาศัยแรงงานวัว-ควายและคน จึงมีการขอแรงงานกันระหว่างคนในชุมชนโดยไม่ต้องเสียเงิน แต่เป็นการทดแทนแรงงานกัน ไทบ้านเรียกว่า “นาวาน” โดยคนวานจะต้องหาอาหารเลี้ยงไทบ้านที่มาช่วยงาน จะมีการวานตั้งแต่การไถนา ดำนาเกี่ยวข้าว จนกระทั่งการขนข้าวขึ้นเล้า

พื้นที่ในทามมีความอุดมสมบูรณ์เป็นทุนเดิม เพราะมีการสะสมของปุ๋ยอินทรีย์ที่น้ำพัดพามาในฤดูน้ำหลาก ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องใช้ปุ๋ยมาก จะใช้ก็แต่มูลวัว-ควาย ในการรองพื้นก่อนปลูกข้าว

ไทบ้านจะเลือกใช้พันธุ์ข้าวตามสภาพดิน เป็นพันธุ์ข้าวพื้นเมืองซึ่งงานวิจัยไทบ้านสำรวจพบทั้งหมด ๔๗ ชนิด (ดูรายชื่อพันธุ์ข้าวในภาคผนวก)

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันพันธุ์ข้าวพื้นเมืองเหลืออยู่เพียง ๗ ชนิด ได้แก่ ข้าวเจ้าแดง ข้าวเจ้าดำ ข้าวก่ำ ข้าวอีเหลือง ข้าวขี้ตมหางนก ข้าวเขี้ยวงู และข้าวอีลาว เพราะไทบ้านส่วนใหญ่เปลี่ยนไปใช้พันธุ์ข้าวที่ทางราชการส่งเสริม

โดยทั่วไปการปลูกข้าวนาทามจะได้ผลผลิตสูง คือพื้นที่ประมาณ ๒-๓ ไร่ ได้ผลผลิตประมาณ ๒๐-๓๐ กระสอบป่าน (๑ กระสอบป่านประมาณ ๘๐

หมายเหตุ : เมื่อน้ำตกลึกกว่า ๓ เมตร ก็ยังสามารถใช้พื้นที่ป่าทามในการทำนาเชิงอัคร์ครึ่งหนึ่ง

กิโลกรัม) โดยที่ลงทุนน้อย ข้าวที่ปลูกนี้ก็เพื่อบริโภคในครัวเรือนและขาย นอกจากนั้นยังนำไปแปรรูปเป็นอาหารอย่างอื่น เช่น ข้าวก่ำจะใช้ทำขนม ข้าวเจ้าดำนำมาแปรรูปเป็นข้าวปั้นหรือขนมจีน

การปลูกข้าวในทามสามารถแยกประเภทนาข้าวได้ ๓ ประเภท ขึ้นอยู่กับลักษณะของภูมิประเทศดังนี้

๓.๑ ข้าวนาโคกในทาม

โคกเป็นระบบนิเวศย่อยของทาม ดินส่วนใหญ่จะเป็นดินร่วนปนหินลูกรัง จึงทำให้น้ำซึมผ่านรวดเร็ว การใช้น้ำทำนาโคกในทามใช้น้ำฝนเป็นหลัก ผลผลิตข้าวนาโคกในทามจะขึ้นอยู่กับปริมาณของน้ำฝน ถ้าปีไหนมีปริมาณน้ำฝนมากปีนั้นข้าวนาโคกจะได้ผลผลิตมากตาม

ไทบ้านทั้ง ๔ หมู่บ้าน มีนาโคกคิดเป็นร้อยละ ๒๐ ของพื้นที่นาทั้งหมด ไทบ้านเริ่มดำนาโคกหลังจากดำนาทามเสร็จช่วงเดือน ๙ (เดือนสิงหาคม)

พันธุ์ข้าวที่ใช้ มี ๒ ประเภท คือข้าวกลางและข้าวดอก

ข้าวกลาง ได้แก่ ข้าวเขี้ยววง ข้าว กข.๒๐ ข้าว กข.๔ ข้าว กข.๑๔

ข้าวดอก ได้แก่ ข้าวอีลาวหรือข้าวเล้าแตก ข้าวหอมภูพาน ข้าวสุพรรณบุรี ๒ และข้าว กข.๑๐ ข้าวเหล่านี้มีอายุประมาณ ๙๐-๑๕๐ วัน ข้าวดอกเป็นพันธุ์ข้าวที่ต้องการน้ำน้อยกว่าข้าววันปลูกในทาม ซึ่งเป็นช่วงฝนตกชุก แม้ว่าบริเวณนี้น้ำสงครามหนุนขึ้นมา แต่ไม่ท่วมทามทั้งหมด

๑.๒ ขำวนาทาม

นาทามสามารถทำได้ทั้งนาปีและนาแวง พันธุ์ข้าวที่ปลูกและลักษณะการจัดการน้ำแตกต่างกัน มีรายละเอียดดังนี้

๑) การปลูกข้าวนาปีในทาม

การปลูกข้าวนาปีในทามจะเริ่มเร็วกว่านาโคก คือเริ่มตั้งแต่เดือน ๕ เนื่องจากเป็นพื้นที่น้ำท่วมนาน ถ้าปลูกช้าข้าวจะไม่โตทันแข็งแรงพอที่จะต้านทานกระแสน้ำในช่วงน้ำหลาก ข้าวนาทามจะเก็บเกี่ยวในช่วงน้ำลดพอดี ประมาณเดือน ๑๑-๑๒

การปลูกข้าวจะใช้น้ำฝนเป็นหลัก พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็น “ข้าววัน” หรือข้าวหนัก ได้แก่ ข้าวกำ ข้าวขี้ตมข้าวหางนาค ข้าวอีเหลือง ข้าวจ้าวดำ ข้าว กข.๖ และข้าวหอมมะลิ ๑๐๕ ข้าวเหล่านี้มีอายุการเจริญเติบโตยาวนานที่สุดประมาณ ๑๘๐ วัน ผลผลิตข้าวนาทามจะกลับกันกับข้าวนาโคก กล่าวคือ ถ้าปีไหนปริมาณน้ำฝนมากก็จะได้ผลผลิตน้อยเนื่องจากน้ำจะท่วมข้าวเสียหาย

การทำนาปีในทามของพื้นที่ทั้ง ๔ หมู่บ้าน ส่วนใหญ่เน้นการบริโภคในครอบครัวเหลือจึงขาย ถ้าปีไหนน้ำน้อยจะได้ผลผลิตข้าวมาก ปีไหนไหนบ้านจะได้ขายข้าวเป็นกอบเป็นกำ ทำให้มีเงินหมุนเวียนเข้าสู่หมู่บ้านนับล้านบาท แต่ถ้าปีไหนปริมาณน้ำมากน้ำท่วมข้าวเสียหาย ไทบ้านต้องหาปลาไปขายเพื่อซื้อข้าวมาบริโภคเฉลี่ยค่าใช้จ่ายที่ต้องซื้อข้าวมากินครัวเรือนละประมาณ ๕,๐๐๐ บาท/ปี

การทำนาทามนั้นมีความเสี่ยงสูง ในรอบ ๓-๔ ปี อาจได้ข้าวดี ๑ ครั้ง แต่ไทบ้านก็ถือว่าคุ้มจึงมีการทำนาทามกันทุกปี

๒) การปลูกข้าวนาแซงในทาม

การปลูกข้าวนาแซงในทามทำช่วงเดือน ๑๒-เดือน ๕ (เดือนพฤศจิกายน-เดือนเมษายน) ไทบ้านจะปลูกข้าวนาแซงในพื้นที่ใกล้หนองน้ำเพื่อสะดวกต่อการนำน้ำขึ้นมาใส่แปลงข้าว โดยใช้เครื่องรถไถต่อกับเครื่องสูบน้ำสูบน้ำขึ้นมาที่บ้านปากยาม กรมชลประทานได้ตั้งกลุ่มผู้ปลูกข้าวนาปรังกลุ่มละประมาณ ๘-๑๐ คน มีทั้งหมด ๔ กลุ่ม และนำเครื่องสูบน้ำขนาดใหญ่มาให้ไทบ้านในปี พ.ศ.๒๕๔๓ เฉพาะปีแรก กรมชลประทานได้สนับสนุนน้ำมัน ปีต่อมาไทบ้านออกค่าน้ำมันเอง การทำนาแซงจึงลงทุนสูงกว่านาปี แต่ข้อดีของการปลูกข้าวนาแซงคือ ไม่มีความเสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วม

การทำนาแซงในทามสามารถใช้พันธุ์ข้าวได้เกือบทั้งหมด ยกเว้นพันธุ์ข้าวเจ้าดำและข้าวกำ เพราะพันธุ์ข้าวทั้ง ๒ ชนิดนี้ใช้เวลาการเจริญเติบโตมากกว่าพันธุ์อื่นๆ

การปลูกข้าวนาแซงจะเน้นการบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก

๑.๓ ข้าวไร่ทาม

การปลูกข้าวไร่ทามจะทำเฉพาะในช่วงบุกเบิกป่าทามเป็นที่นา โดยมีการปลูกข้าวไร่ทามเพียงประมาณ ๒ ปีแรก หลังจากนั้นก็จะเปลี่ยนเป็นนาโคกในทาม

การปลูกข้าวไร่ทามนั้นไทบ้านจะเริ่มถางไร่และปรับปรุงที่ดินในช่วงเดือน ๔ ปลูกในช่วงเดือน ๕ โดยการสักรูลุง คือนำไม้ที่มีขนาดเท่าแขน เหลาปลายให้แหลมยาวประมาณ ๑.๕ เมตร ใช้ไม้ที่ได้กระทุ้งดินที่ปรับปรุงไว้ กระยะห่างของหลุมให้พอเหมาะเพื่อช่องว่างสำหรับข้าวเจริญเติบโต แล้วนำเมล็ดข้าวที่คัดเลือกพันธุ์ไว้หยอดลงหลุมก่อนกลบปากหลุม พอถึงปลายเดือน ๕ เข้าสู่ฤดูฝน ข้าวได้ความชื้นจากฝนก็จะเจริญงอกงาม การดูแลรักษาจะดูแลวัชพืชเท่านั้นและไม่ต้องใส่ปุ๋ยเพราะดินมีความอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว

ตัวอย่างพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ยังปลูกในกลุ่มน้ำสงคราม

ข้าวอีลาว หรือ ข้าวเล้าแตก เป็นข้าวเหนียว อายุประมาณ ๙๐-๑๒๐ วัน ลักษณะลำต้นเตี้ย แข็ง สูงประมาณ ๘๐ เซนติเมตร ต้นและใบมีสีเขียวเข้ม

ใบใหญ่ กว้าง ไม่เรียวยาว รวงสั้น เมล็ดเรียวยาว เมื่อแกะเมล็ดข้างในจะมีสีขาวขุ่น
เรียวยาว นำมาหนึ่งจะอ่อนนุ่ม ไม่หอม ปลูกในพื้นที่สูง ที่ดอน ต้องการปริมาณ
น้ำน้อย ปลูกได้ทั้งนาปีและนาแซง นาปีเริ่มปลูกกลางเดือนพฤษภาคม เก็บเกี่ยว
กลางเดือนตุลาคม นาแซงเริ่มปลูกเดือนธันวาคม เก็บเกี่ยวเมษายน

ข้าวพันธุ์นี้มีจุดเด่นที่มีความอ่อนนุ่ม จุดด้อยคือ แมลงจะรบกวนช่วง
ทำนาปรัง เช่น แมงแดง นก เป็นต้น

ราคาขาย ข้าวเปลือกหมีน (๑๒ กิโลกรัม) ละ ๖๐ บาท ข้าวสารหมีนละ
๑๒๐ บาท

ข้าวข้าวงู เป็นข้าวเหนียว อายุประมาณ ๑๒๐-๑๕๐ วัน ต้นสูงประมาณ
๑๕๐-๑๘๐ เซนติเมตร ใบและลำต้นมีสีเขียวเข้ม ใบกว้างและยาว คล้ายกับ
ข้าว กข.๒๐ แตกต่างกันตรงที่ข้าวข้าวงูจะมีเมล็ดหลายคล้า เมื่อแกะเมล็ดข้างใน
จะมีสีขาวขุ่น เมล็ดยาว เรียว ปลูกในพื้นที่ลุ่ม เริ่มปลูกช่วงปลายเดือนพฤษภาคม
เก็บเกี่ยวปลายเดือนตุลาคม

จุดเด่นคือ เมื่อนำมาหนึ่งจะอ่อนนุ่ม มีกลิ่นหอม ส่วนจุดด้อย คือ ปลูกได้
เฉพาะนาปี

ราคาขาย ข้าวเปลือกหมีนละ ๖๐ บาท ข้าวสารหมีนละ ๑๒๐ บาท

ข้าวข้าวแดง เป็นข้าวข้าวกลางอายุประมาณ ๑๒๐-๑๕๐ วัน ลำต้นสูง
ประมาณ ๘๐-๑๐๐ เซนติเมตร ใบและลำต้นมีสีเขียว ใบเรียวยาว ยาว รวงยาว
เปลือกข้าวมีสีขาว หรือมีสีอ่อน มีหางข้าวตรงปลายเมล็ด เมื่อแกะเมล็ดข้างใน
จะมีสีแดง เมล็ดเรียวยาว ปลูกในพื้นที่ลุ่ม เริ่มปลูกช่วงเดือนพฤษภาคม เก็บเกี่ยว
กลางเดือนตุลาคม

จุดเด่นคือ เป็นข้าวที่ใช้ทำข้าวปุ้น จุดด้อยคือ ปลูกได้เฉพาะนาปี ราคา
ขายต่ำ ดังนั้นจึงต้องแปรรูปก่อนเพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่า

ราคาขาย ข้าวเปลือกหมีนละ ๔๕ บาท ข้าวสารหมีนละ ๙๐-๑๐๐ บาท

ข้าวข้าวมะลิ ๑๐๕ เป็นข้าวข้าว อายุประมาณ ๑๘๐ วัน ลักษณะลำต้นสูง
ประมาณ ๘๐ - ๑๐๐ เซนติเมตร ต้นและใบมีสีเขียวเข้ม ใบเรียวยาว แตกกอดีมาก
รวงใหญ่ ยาว ให้เมล็ดเป็นจำนวนมาก เปลือกข้าวมีสีอ่อน เมื่อแกะเมล็ดข้างใน

ข้าวหอมมะลิ : พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ชาวบ้านนิยมปลูกเพราะมีกลิ่นหอมและอร่อย

จะมีสีข้าวใส เมล็ดเรียวยาว พื้นที่ปลูก ปลูกในพื้นที่ลุ่ม พื้นที่ทาม เริ่มปลูกช่วงเดือนพฤษภาคม-กลางเดือนพฤศจิกายน จึงเก็บเกี่ยว

จุดเด่น คือ ราคาขายสูง มีกลิ่นหอม นุ่ม หุงขึ้นหม้อ จุดด้อย คือ ต้องใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณมากจึงจะได้ผลผลิตตามความต้องการ ปลูกได้เฉพาะนาปี

ราคาขาย ข้าวเปลือก ราคาหมื่นละ ๑๐๐-๑๒๐ บาท ข้าวสาร ราคา กิโลกรัมละ ๒๐ บาท

ข้าวเก่า เป็นข้าวเหนียว อายุประมาณ ๑๘๐ วัน ลำต้นสูงประมาณ ๘๐-๑๒๐ เซนติเมตร ใบและลำต้นมีสีดำ ลำต้นแข็ง ใบกว้าง รวงสั้น เมล็ดยาว

ปานกลางเป็นพวง เมื่อแกะเมล็ดข้างในจะมีสีดำ ปลูกในพื้นที่ลุ่ม เริ่มปลูกช่วงเดือนพฤษภาคม เก็บเกี่ยวกลางเดือนพฤศจิกายน ปลูกเฉพาะนาปี

จุดเด่นคือ มีกลิ่นหอม นิยมทำขนม และมีราคาแพง จุดด้อยคือ มีความแข็ง เมื่อนำมาหนึ่งต้องแช่น้ำอย่างน้อยครึ่งวัน จึงไม่ค่อยนิยมนึ่งรับประทาน แต่จะนำไปแปรรูปเป็นขนม

ราคาขาย ข้าวเปลือกหมีนละ ๗๕ บาท ข้าวสารหมีนละ ๑๖๐ บาท

ข้าวขี้ตมทางนา หรือข้าวขี้ตมหนองคาย เป็นข้าวเหนียว อายุประมาณ ๑๘๐ วัน ลำต้นสูงประมาณ ๘๐-๑๕๐ เซนติเมตร ต้นและใบมีสีเขียวคล้ำ ใบใหญ่ สั้น ลำต้นไม่แข็งแรง รวงสั้นเป็นปุ่มใหญ่ มีจำนวนเมล็ดมาก เมื่อแกะเมล็ดข้างในจะมีสีขาวขุ่น ปลูกในพื้นที่ลุ่ม เริ่มปลูกช่วงเดือนพฤษภาคม เก็บเกี่ยวปลายเดือนพฤศจิกายน

จุดเด่นคือ ไม่มีแมลงรบกวน มีความอ่อนนุ่ม เจริญเติบโตได้ดีถ้าใส่ปุ๋ยคอก จุดด้อยคือ ลำต้นอ่อน ทำให้ล้มง่าย ไม่มีกลิ่นหอม ปลูกได้เฉพาะนาปี ราคาขาย ข้าวเปลือกหมีนละ ๕๐ บาท ข้าวสารหมีนละ ๑๐๐ บาท

ข้าวอีเหลือง เป็นข้าวเหนียว อายุประมาณ ๑๘๐ วัน ลำต้นสูงประมาณ ๘๐-๑๕๐ เซนติเมตร ต้นและใบมีสีเขียวเข้ม ลำต้นแข็ง ใบกว้างสั้น รวงสั้น เมล็ดใหญ่ มีเมล็ดมาก เมล็ดมีสีเหลืองอ่อน เมื่อแกะเมล็ดข้างในจะมีสีขาวขุ่น ปลูกในพื้นที่ลุ่ม หรือพื้นที่ทาม เริ่มปลูกช่วงเดือนพฤษภาคม เก็บเกี่ยวกลางเดือนพฤศจิกายน

จุดเด่นคือ ไม่มีแมลงรบกวน เมล็ดอ่อนนุ่ม ไม่มีกลิ่นหอม แช่น้ำก่อนนำไปนึ่ง แม้จะแช่ในปริมาณน้อยแต่จะได้ปริมาณเพิ่มขึ้น มีจุดด้อยคือ ปลูกได้เฉพาะนาปี และเป็นข้าวที่ขายได้ราคาต่ำ จึงไม่ค่อยนิยมปลูกทำให้ในปัจจุบันพบเห็นน้อยมาก

ราคาขาย ข้าวเปลือกหมีนละ ๕๐ บาท ข้าวสารหมีนละ ๑๐๐ บาท

ข้าวจ้าวดำ เป็นข้าวเจ้า มีอายุประมาณ ๑๘๐ วัน ลำต้นสูงประมาณ ๘๐-๑๒๐ เซนติเมตร ต้นและใบมีสีดำคล้ำ หรือดำอมม่วง ใบเล็กเรียวยาว ลำต้นแข็งแรง เป็นพวง ให้เมล็ดเป็นจำนวนมาก เปลือกข้าวมีสีดำ เมื่อแกะเมล็ดข้างในจะมี

ลีดำ เมล็ดเล็กปานกลางถึงสั้น ปลูกในพื้นที่ลุ่ม เริ่มปลูกช่วงเดือนพฤษภาคม เก็บเกี่ยวกลางเดือนพฤศจิกายน

จุดเด่นคือ เมล็ดข้าวอ่อน ใช้ทำข้าวปั้น จุดด้อยคือ ปลูกได้เฉพาะนาปี และราคาขายต่ำ

ราคาขาย ข้าวเปลือกหมีนละ ๔๕ บาท ข้าวสารหมีนละ ๙๐-๑๐๐ บาท

๒. การปลูกพืชผักสวนครัวในทาม

ไทบ้านจะปลูกผักสวนครัวผสมผสานในข้าวไร่และปลูกบริเวณริมแม่น้ำ สงคราม หนอง และห้วย ในฤดูแล้ง พันธุ์พืชที่ปลูกมีหลากหลาย เช่น

แตง ปลูกผสมผสานในข้าวไร่ทาม ตามริมน้ำสงคราม หนองน้ำและที่นา พันธุ์ที่ใช้ปลูกได้แก่ แตงกิง หรือแตงไท แตงช้าง แตงกวา แตงซีโก้ ปลูกไว้บริโภค ที่เหลือจึงขาย

มันแกว ปลูกริมน้ำสงคราม ริมหนอง และที่นา พันธุ์ที่ใช้ปลูก ได้แก่มันแกวแดง มันแกวเหลือง และมันแกวแหล่หรือมันแกวก่ำ ส่วนใหญ่ปลูกบริโภคในครัวเรือน

มะเขือ ปลูกตามโพนหรือโนนตามหัวไร่ปลายนา ริมแม่น้ำสงคราม ริมหนองน้ำ พันธุ์ที่ใช้ปลูกได้แก่ มะเขือลาย มะเขือท่าม้า มะเขือเปราะ มะเขือขึ้น มะเขือคาย มะเขือเทศ และหมากแข้ง ปลูกไว้บริโภคในครัวเรือน

บวบ ปลูกตามหัวไร่ปลายนา ปลูกผสมผสานในข้าวไร่ทาม พันธุ์ที่ใช้ปลูกได้แก่ บวบเหลี่ยม บวบยาว และบวบสั้น ส่วนใหญ่ปลูกไว้บริโภคในครัวเรือน

ถั่ว ปลูกผสมผสานในข้าวไร่ทาม ตามริมน้ำสงคราม ริมหนองน้ำ ที่นา ปลูกแซมตามคันนาที่ไทบ้านทำนาแซง พันธุ์ที่ใช้ปลูกได้แก่ ถั่วฝักยาว ถั่วฝักสั้น ถั่วถู ถั่วลิสงและถั่วพุ่ม ปลูกไว้บริโภคในครัวเรือน บางส่วนแบ่งขาย

พริก ปลูกตามริมน้ำสงคราม ที่นา ริมหนองน้ำ พันธุ์ที่ใช้ปลูก ได้แก่มะเขือพริก พริกชี้ฟ้า พริกขาว พริกเขียว ส่วนใหญ่ปลูกไว้บริโภคในครัวเรือน

ข้าวโพด ปลูกผสมผสานในข้าวไร่ตาม ตามริมน้ำสงคราม ริมหนองน้ำ และริมสระน้ำ พันธุ์ที่ใช้ปลูกได้แก่ ซุปเปอร์ ข้าวเหนียว สะลอย และ ข้าวโพดก่า ปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือน ที่เหลือจะขายในหมู่บ้าน

ฟักทอง ปลูกผสมผสานในข้าวไร่ตาม ตามริมน้ำสงคราม ริมหนองน้ำ ริมสระน้ำ หัวไร่ปลายนา พันธุ์ที่ใช้ปลูกได้แก่ พันธุ์เล็กและพันธุ์ใหญ่ ปลูกบริโภคในครัวเรือน

ผักต่างๆ เช่น ผักกาด ผักหอม ผักชี กระเทียม ผักอีตู่ ฯลฯ ปลูกแซมในพื้นที่ที่ปลูกพืชที่กล่าวมาข้างต้น ส่วนใหญ่ปลูกไว้บริโภคในครัวเรือน

การเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรกรรม

การเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรในทามเกิดขึ้นจากการส่งเสริมเกษตรแบบใหม่ที่เน้นการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก ไทบ้านจึงเปลี่ยนจากที่เคยปลูกพืชหลายชนิดในพื้นที่เดียวเป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวในบริเวณกว้าง

การเปลี่ยนแปลงที่นักวิจัยไทบ้านพบชัดเจนก็คือ การทำนาที่เปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าว จ้างแรงงาน ใช้สารเคมี และมีการปลูกพืชเศรษฐกิจสมัยใหม่ มีรายละเอียดดังนี้

๑) การเปลี่ยนแปลงการทำนา

การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดคือการเปลี่ยนชนิดพันธุ์ข้าว เกิดขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๕๓๐ เมื่อราชการส่งเสริมให้ปลูกพันธุ์ข้าวใหม่ ได้แก่ ข้าวเจ้ามะลิ ๑๐๕ ข้าว กข.๖ โดยเจ้าหน้าที่ของกรมส่งเสริมการเกษตรเข้ามาแจกพันธุ์ข้าวพร้อมกับปุ๋ยเคมีให้แก่ไทบ้านไปทดลองใช้ ผลผลิตที่ได้จากพันธุ์ข้าวจากภาครัฐคือ ได้ผลผลิตปริมาณมาก มีการประกันราคาให้ ขายง่ายได้ราคาดี มีตลาดรองรับเมื่อเปรียบเทียบกับพันธุ์ข้าวพื้นบ้านแล้ว เห็นว่าข้าวพื้นบ้านขายได้ในราคาต่ำ ไทบ้านจึงเริ่มลดการใช้พันธุ์ข้าวพื้นบ้านลงเรื่อยๆ และเปลี่ยนจากปลูกข้าวเพื่อการบริโภคมาเป็นปลูกข้าวเพื่อขาย ทำให้ข้าวพื้นบ้านที่เคยมีสายพันธุ์หลากหลายเริ่มสูญหาย ปัจจุบันเหลือเพียง ๗ พันธุ์ ส่วนใหญ่ไทบ้านจะปลูกข้าว ๒ พันธุ์ คือ

ข้าวจำมะลิ ๑๐๕ และข้าว กข.๖

อย่างไรก็ตาม พันธุ์ข้าวที่ได้รับการส่งเสริมจากราชการเป็นพันธุ์ข้าวที่มีความต้านทานโรคน้อย เมื่อปลูกหลายปีติดต่อกัน ผลผลิตเริ่มลดลง แมลงมารบกวนมากขึ้น ไทบ้านจึงใช้สารเคมีเพื่อกำจัดแมลงและต้องเพิ่มปุ๋ยเคมีมากขึ้นเพื่อเพิ่มผลผลิต ถ้าไม่ใช้ปุ๋ยและสารเคมีข้าวก็ไม่งามให้ผลผลิตน้อย ทำให้ต้นทุนในการทำนาเพิ่มสูงขึ้น

เมื่อการผลิตเน้นไปที่การขายเป็นหลัก ยังส่งผลให้การใช้แรงงานในการปลูกข้าวที่เคยพึ่งพากันระหว่างคนในชุมชนมีน้อยลง ไทบ้านจึงจำเป็นต้องจ้างแรงงานคนและจ้างผู้ที่มีเครื่องทุ่นแรง ทำให้ต้นทุนในการทำนาสูงขึ้นมาก ต้นทุนในเรื่องแรงงานที่ไทบ้านพบว่าเพิ่มขึ้นสามารถแยกได้ดังนี้

ค่าจ้างไถนา แยกเป็นจ้างไถตะไคร่ประมาณ ๑๒๐ บาท และไถดำพร้อมคราด ไคร่ประมาณ ๒๕๐ บาท

ค่าจ้างดำนา วันละประมาณ ๑๐๐-๑๕๐ บาท

ค่าจ้างเกี่ยวข้าว วันละประมาณ ๑๐๐-๑๕๐ บาท

ค่าจ้างนวดข้าว ประมาณ ๕๐๐-๖๐๐ บาท

๒) การปลูกพืชเศรษฐกิจในทาม

ปัจจุบัน ไทบ้านเริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจใน "ทุ่ง" หรือ "ห่ง" ซึ่งเป็นพื้นที่เดียวกันกับปลูกข้าวนาปรัง พืชที่ปลูกเป็นหลักคือแตงโม โดยปลูกใกล้หนองน้ำ เนื่องจากแตงโมเป็นพืชที่ต้องการน้ำมากพอสมควร ไทบ้านจะใช้เครื่องสูบน้ำต่อกับเครื่องรถไถสูบน้ำขึ้นมาใส่แปลง

การปลูกแตงโมในทามจะพบได้มากในพื้นที่หมู่บ้านอื่นที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ทำการศึกษ เช่น บ้านดอนแดง ในหมู่บ้านที่ศึกษาจะพบการปลูกแตงโมเพียง ๒ รายในบ้านทำบ่อ โดยปลูกแตงโมรายละประมาณ ๑๐ ไร่ แตงโมมีหลายพันธุ์ ได้แก่ พันธุ์พื้นบ้าน ตอปีโต กิณีรี จินตรา และพันธุ์น้ำผึ้ง

แตงโม เป็นพืชที่ต้องการการดูแลเอาใจใส่และลงทุนสูงโดยเริ่มจากการไถตะไคร่ต้องใช้รถไถขนาดใหญ่ในการไถ หั้วไร่ประมาณ ๔-๕ วัน จึงเริ่มไถดินอีกครั้ง

โดยใช้รถไถเล็กปรับปรุงดิน เมื่อปลูกเสร็จต้องหมั่นดูแลแปลงศัตรูพืช ดูแลน้ำ และให้น้ำอย่างเพียงพอจนกว่าจะเก็บเกี่ยวผลผลิต

พืชเศรษฐกิจอีกชนิดหนึ่งที่เริ่มมีการปลูกในป่าทามลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง คือ ยางพารา ที่นิยมปลูกกันมากในช่วง ๒-๓ ปีที่ผ่านมา

การเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรในทามนี้ ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศทามเป็นอย่างมาก เพราะนอกจากมีการบุกเบิกพื้นที่ทามแล้ว ยังมีการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ และใช้ยาฆ่าแมลงที่เป็นอันตรายต่อระบบนิเวศ แตกต่างกับการทำเกษตรในอดีต ที่สอดคล้องกับระบบนิเวศทามและไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมและผู้บริโภค

